

УДК 378.011.3-051:005.336.5:001.89
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-3-44>

Наталія ЧУБІНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-4803-2453
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри педагогіки та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) nataliialviv2015@gmail.com

ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розкрито наукові підходи до трактування поняття «професійна компетентність»; визначено його структурні компоненти (особистісний, змістово-процесуальний, рефлексивно-оцінювальний, креативний), що забезпечують у своїй взаємодії продуктивну педагогічну діяльність і професійне зростання майбутнього педагога.

Визначено та схарактеризовано складові частини кожного компонента професійної компетентності майбутнього педагога, а саме: мотиваційно-цільового (мотиваційна спрямованість професійних інтересів і потреб, педагогічна спрямованість на досягнення вищих щаблів професійної компетентності); змістово-процесуального (якість професійно-педагогічних знань і розвиненість умінь, які забезпечують формування професійної компетентності); рефлексивно-оцінювального (наявність умінь здійснювати самоаналіз та самооцінювання, прагнення до самовдосконалення); креативного (здатність до саморозвитку власних можливостей та творчого перетворення дійсності з метою різнобічного розвитку).

Відстежено поетапність процесу формування професійної компетентності майбутнього педагога під час навчання в закладі вищої освіти: підготовчий (попередній або стартовий), процесуальний, рефлексивний і узагальнювальний етапи. Доведено цінність із педагогічного погляду логічної пов'язаності цих етапів – від ідеального образу, цільового орієнтира професійної компетентності до моделі, визначення перспективи, виділення пріоритетних проблем самозбагачення, самопобудови, самореалізації у вигляді конкретних способів передбачення і педагогічних дій, фільтрації потоку вражень, здійснення конкретної процедури проєктування, аналізу варіантів, конструювання й узагальнення передбачуваних результатів.

Підсумовано, що прагнення майбутніх фахівців до самовдосконалення та творчого перетворення освітнього середовища є спонукою в досягненні високого професіоналізму у професійній діяльності.

Ключові слова: професійна компетентність, особистісний компонент, змістово-процесуальний компонент, рефлексивно-оцінювальний компонент, креативний компонент.

Nataliia CHUBINSKA,
orcid.org/0000-0002-4803-2453
Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer at the Department of Pedagogy and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) nataliialviv2015@gmail.com

ISSUES OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PROFESSIONALS OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN SCIENTIFIC RESEARCH

The article reveals scientific approaches to the interpretation of the concept of “professional competence” its structural components (personal, semantic-procedural, reflexive-evaluative, creative) are determined, which provide in their interaction productive pedagogical activity and professional growth of the future teacher.

The components of each component of professional competence of the future teacher are defined and characterized, namely: motivational-target (motivational orientation of professional interests and needs, pedagogical orientation to achieve higher levels of professional competence); content-procedural (quality of professional and pedagogical knowledge and development of skills that ensure the formation of professional competence); reflexive-evaluative (the presence of skills to self-analysis and self-evaluation, the desire for self-improvement); creative (ability to self-development of own possibilities and creative transformation of reality for the purpose of various development).

The step-by-step process of formation professional competence of the future teacher during training in a higher education institution is traced: preparatory (preliminary or starting), procedural, reflexive and generalizing stages. The value from the pedagogical point of view of logical connection of these stages is proved – from ideal image, target reference

point of professional competence to model, definition of perspective, allocation of priority problems of self-enrichment, self-construction, self-realization in the form of concrete ways of forecasting and pedagogical actions, procedures for designing, analyzing options, designing and summarizing the expected results

It is concluded that the desire of future professionals to self-improvement and creative transformation of the educational environment is an incentive to achieve high professionalism in professional activities.

Key words: professional competence, personal component, content-procedural component, reflexive-evaluative component, creative component.

Постановка проблеми. Інноваційні зміни в освітній галузі України, що пов'язані з інтеграційними та глобалізаційними процесами, з одного боку, сприяють розвитку психолого-педагогічної науки, удосконаленню її науково-методологічного інструментарію, а з іншого – потребують високо-професійних фахівців, здатних працювати в умовах трансформаційних змін, швидко реагувати на них, приймати їхні виклики та знаходити оптимальні розв'язки.

Беззаперечним у цьому сенсі є розуміння значення підготовки майбутніх педагогів та визначної ролі в цьому освітньої діяльності закладів вищої освіти, які повинні забезпечувати умови для професійного становлення фахівця, формування його професійної компетентності вже у студентські роки.

Усебічне вивчення проблем формування професійної компетентності майбутніх педагогів є не тільки актуальною психолого-педагогічною проблемою, а й суспільною. Адже саме від професійності, майстерності педагогів великою мірою залежить майбутнє суспільства, його розвиток. Власне це актуалізує дослідження проблематики формування професійної компетентності майбутніх фахівців у закладах вищої освіти.

Аналіз досліджень. Проблема професіоналізму, що виражається через професійну компетентність, нині перебуває в центрі уваги багатьох науковців. Зокрема, С. Сисоева розглядала питання підготовки вчителя до формування творчої особистості учня; В. Терещук вивчав ціннісні орієнтації студентської молоді у процесі їхнього соціального і професійного становлення; С. Яремчук досліджував професійно-психологічну спрямованість особистості майбутнього педагога; Н. Гузій вивчала основи педагогічного професіоналізму; Н. Лосева – питання, що стосуються самореалізації майбутнього викладача тощо.

У світлі сучасної педагогічної парадигми ми усвідомлюємо, що у формуванні професійної компетентності великого значення набувають критеріальні та рівневі характеристики майбутнього педагога. Саме на цьому наголошують О. Мороз, В. Сластьонін, Н. Філіпенко, які виокремлюють серед них: діапазон професійного педагогічного мислення, його категоріально-понятійний і кон-

цептуальний апарат; орієнтування у сфері предмета, що викладається, здатність до трансформації наочного змісту в діяльнісно-комунікативну форму; мотиваційну і практичну готовність до різних педагогічних функцій, обсяг і повноту реально забезпечуваних функцій; володіння сучасними технологіями, виконання різних педагогічних функцій: інтелектуально-розвивальної, особистісно-формувальної, функцій педагогічного аналізу, проектування, експертизи; дослідницький потенціал викладача; саморозвивальну активність педагога (Мороз, 1997).

Цінною в контексті нашої проблематики є позиція Н. Кузьміної, яка доводить, що характерною рисою педагогів вищого рівня професіоналізму і як його показника професійної компетентності є особлива, глибоко усвідомлена потреба в самовдосконаленні, задоволеність педагога своєю співпрацею зі студентами, контактність педагогів і студентів, інтерес до професії та до досягнення більш високих вершин професіоналізму. Нестандартне вирішення професійних завдань, розширення меж професійної діяльності, на думку дослідниці, дає можливість переходити майбутньому педагогу на більш високі щаблі творчості (Кузьміна, 2001).

Отже, аналіз наукової літератури дає можливість стверджувати, що феномен професійно-педагогічної компетентності можна розглядати як з боку її функціональних зв'язків та відношень, так і в аспекті її основних структурних компонентів. У компетентності як складному вираженні професіоналізму вчені виокремлюють методологічний, освітній, мотиваційний, рефлексивний, прогностичний компоненти.

Мета статті. Взавши вищеозначені положення за основу, ми поставили за мету своєї наукової розвідки розглянути питання формування професійної компетентності майбутнього викладача комплексно, з урахуванням його особистісних і професійних характеристик відповідно до загального змісту його майбутньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Професійна компетентність майбутнього викладача є сукупністю взаємопов'язаних компонентів, а саме: особистісного, змістово-процесуального, рефлексивно-оцінювального, креативного. Розглянемо їх детальніше.

Стрижневим є особистісний компонент, який узагальнює такі чинники, як мотиваційна сфера, особистісні якості та педагогічні здібності особистості. Його першооснову становить мотиваційно-цільова готовність, що охоплює спрямованість на професійну діяльність, розуміння її значущості для суспільства, сприйняття ціннісних професійних орієнтацій, позитивне ставлення до себе як до професіонала, бачення перспективності особистісної самореалізації у професії, спрямованість на досягнення більш високого рівня професіоналізму. Тобто це свого роду інтегративна якість, що включає суспільне значення, ціннісні орієнтири й особистісні зацікавлення у професійній реалізації. Своєрідним підґрунтям для формування мотивації до професійної діяльності є певні психологічні характеристики особистості. Дослідниця А. Маркова класифікувала їх на загальнолюдські та професійні. Останні, на її думку, «поділяються на якості, що розвиваються у студента внаслідок здійснення педагогічного самоаналізу, та власне професійні» (Маркова, 1996).

До загальнолюдських якостей, виходячи з даних досліджень К. Гнезділової, А. Маркової, О. Мороза, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна й інших, можна віднести гуманність, чесність, справедливість, відповідальність, щирість, доброту, толерантність, позитивну Я-концепцію, патріотизм, повагу до національних та релігійних почуттів, повагу до думки іншого, самокритичність, загальну ерудицію, широкий культурний кругозір, наукову захопленість. Професійні якості несуть у собі передусім любов до своєї професійної діяльності, потребу в самореалізації в ній, прагнення до професійного самовдосконалення, зростання, педагогічне цілепокладання, педагогічне мислення, педагогічну інтуїцію, педагогічну імпровізацію, педагогічну уяву, педагогічну спостережливість, педагогічну рефлексію, педагогічну творчість (Гнезділова, 2008).

Важливою складовою частиною особистісного компонента є педагогічні здібності, до визначення та класифікації яких у сучасній психолого-педагогічній науці існує декілька підходів. Однак у ракурсі професійного зростання в умовах навчання в закладі вищої освіти необхідно заголосити увагу на класифікації педагогічних здібностей, що запропонована І. Підласим. Усі виокремлені ним сім груп здібностей надають можливість майбутньому педагогу переходити на нові щаблі професіоналізму. Назвемо і коротко схарактеризуємо їх.

Володіння організаторськими здібностями дає можливість майбутньому педагогу чітко плану-

вати свою діяльність, покроково реалізувати її, аналізувати, підсумовувати результати і досягти більшого акмеологічного результату.

Дидактичні здібності є своєрідними інструментами у стимулюванні розвитку в майбутнього фахівця пізнавальних інтересів і духовних потреб, бажанні підвищувати свою навчально-пізнавальну активність тощо.

Наявність перцептивних здібностей дає змогу майбутньому педагогу розуміти психологічні особливості інших, глибоко проникати в їхній духовний світ і, як наслідок, сприяти їхньому особистісному розвитку.

Не менш важливими для майбутнього педагога є комунікативні здібності, що забезпечують можливість встановлення педагогічно доцільних взаємин зі всіма суб'єктами освітнього процесу.

Емоційно-вольову складову частину становлять сугестивні здібності, наявність яких допомагає майбутньому педагогу самоорганізуватися та самовдосконалюватися.

Пізнання й об'єктивну оцінку різноманітних педагогічних ситуацій майбутній фахівець здійснює завдяки дослідницьким здібностям. Вони розвиваються на основі пошуку та опанування наукових знань у галузі анатомії, фізіології, вікової психології й педагогіки (Підласий, 2010).

Наступним компонентом професійної компетентності майбутнього викладача є змістово-процесуальний. Його сутнісними характеристиками Т. Ільїна, М. Скаткін, В. Сластьонін та інші вважають науково-теоретичні знання про специфіку педагогічної діяльності, високопрофесійність у ній; спеціальні знання про можливості всіх суб'єктів освітнього процесу, способи опанування педагогічної діяльності, досягнення більш високого рівня професійної компетентності засобами педагогічного проектування; уміння формувати і підвищувати рівень професійної компетентності (уміння розпізнавати можливості, проектувати розвиток і саморозвиток власних можливостей і потенціалу, організовувати процес формування професійної компетентності, закріплювати особистісно-професійні самозміни у процесі самовдосконалення); професійно-педагогічні вміння (діагностичні, конструктивні, гностичні, прогностичні, проєктивні, організаторські, комунікативні) для різнобічного розвитку студента.

До змістово-процесуального компонента професійної компетентності майбутнього педагога ми відносимо професійні знання та вміння, які включають дві групи знань: загальнопедагогічні та спеціальні. Загальнопедагогічні охоплюють філософські, психологічні й дидактичні,

а спеціальні, у свою чергу, поділяються на енциклопедичні та методичні знання.

Під час визначення нами сутності, компонентів професійної компетентності враховується той факт, що для успішної педагогічної діяльності мало теоретичних знань, що приводять до чітко визначених понять, пов'язаних із педагогічним проектуванням як чинником акмеологічного зростання в педагогічній діяльності. Необхідні і педагогічні вміння – знання в дії, уміння застосування знань і навичок у відповідних конкретних умовах.

З огляду на загальні положення традиційної класифікації професійних умінь та навичок, що представлена в дослідженнях В. Крутецького, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна й інших, у роботі дається власне її трактування в ракурсі досліджуваної проблеми.

Конструктивні вміння – це вміння моделювати навчальний процес, самонавчання (відбирати й опрацьовувати зміст навчального та додаткового матеріалу), а також управляти пізнавальною діяльністю (проектувати систему знань дітей із педагогіки та методик, планувати навчально-виховну роботу в цих межах).

Організаторські вміння проявляються в самостійному упорядкуванні власних дій у процесі опанування основ педагогічної діяльності, а також уміння організовувати різні види діяльності на засадах акмеологічного підходу – залучати студентів до активних видів діяльності (розподіляти завдання, інструктувати, координувати діяльність, співпрацювати зі студентами в навчально-виховному процесі).

Особливостями комунікативних умінь майбутнього викладача є спрямованість їх на розкриття власного комунікативного потенціалу й стимулювання педагогічного спілкування. Охарактеризуємо їх як уміння: керувати емоційною сферою з метою розвитку особистості, встановлювати доброзичливі стосунки з ровесниками, педагогами, студентами, своїми колегами (Гнезділова, 2008).

Гностичні вміння майбутнього викладача передбачають засвоєння та поповнення знань, зокрема вивчення особистості окремих студентів та всього колективу, спостереження, аналіз стосунків між студентами (виявлення конфліктних ситуацій, запобігання таким, урегулювання конфліктів), зіставлення різних явищ соціального життя, аналіз діяльності в межах професійного росту, вивчення фактів, що впливають на перебіг навчально-виховного процесу.

Діагностичні вміння спрямовані на самовиявлення і вивчення виховного, дослідницького, пізнавального потенціалу і застосування різних

методик (тести, анкети, бесіди, спостереження тощо) для дослідження власної особистості й особистості студента, міжособистісних стосунків, які виникають у процесі педагогічної взаємодії.

Специфікою прогностичних умінь майбутнього викладача є передбачення і прогнозування досягнення професіоналізму у процесі опанування основ педагогічної діяльності, а саме вміння: висувати педагогічні цілі та завдання, добирати способи досягнення поставлених цілей, передбачати результат, можливі відхилення, розподіляти час, передбачати можливу реакцію студентів на педагогічний вплив, прогнозувати результати навчально-виховної роботи.

Проективні вміння в контексті проблематики нашої наукової розвідки ми розуміємо як уміння планувати цілі й завдання розвитку і саморозвитку професійної компетентності та різнобічного розвитку майбутнього фахівця, визначати форми і методи реалізації проекту підвищення рівня професійної майстерності та різнобічного розвитку, моделювати конкретні навчально-виховні ситуації.

Сутнісними характеристиками рефлексивно-оцінювального компонента є вміння здійснювати самоаналіз, самооцінку власної професійної діяльності, прогнозувати позитивні самозміни на шляху професійного саморозвитку та самовдосконалення; уміння добирати оптимальні шляхи в досягненні вищих результатів професійної майстерності, педагогічного впливу на інших суб'єктів освітнього процесу. Важливими інструментами виявлення своїх досягнень, помилок, невдач, умінь співвідносити результати своєї діяльності з поставленими завданнями та педагогічним зразком для майбутніх педагогів є володіння навичками самоаналізу, самоконтролю та самооцінки. Водночас надзвичайно важливими є й уміння враховувати оцінку своєї діяльності іншими суб'єктами освітньої діяльності, що спонукає до визначення причин недоліків виконання своїх професійних обов'язків; пошуку можливих способів покращення власної діяльності, спонукає до самовдосконалення.

Одним із найважливіших складників професійної компетентності майбутнього педагога є креативний, який визначає готовність до саморозвитку, робить проєкцію на досягнення професіоналізму, ініціативу в ухваленні рішень щодо переосмислення власних можливостей, вирішення творчих завдань, побудову нового власного досвіду (Гузій, 2004). Креативний компонент, який об'єднує інші складники професійної компетентності (особистісний, змістово-процесуальний, рефлексивно-оцінювальний), є своєрідним

свідченням здатності майбутнього педагога до саморозвитку і творчого перетворення дійсності у процесі освітньої діяльності.

Висновки. На основі проведеного теоретичного аналізу ми можемо узагальнити, що професійна компетентність майбутнього викладача є багатограним утворенням, складовими компонентами якого є особистісний, змістово-про-

цесуальний, рефлексивно-оцінювальний та креативний. Їх цілісність та взаємодія забезпечує продуктивну педагогічну діяльність та прагнення до професійної самореалізації, саморозвитку і самовдосконалення майбутніх фахівців. Усі структурні компоненти професійної компетентності як системи мають власну внутрішню побудову, що передбачає взаємодію їхніх складових елементів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гнезділова К. Формування особистісних якостей майбутнього фахівця. *Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 березня. Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2008. С. 150–152.
2. Гузій Н. Основи педагогічного професіоналізму : навчальний посібник. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. 155 с.
3. Маркова А. Психология профессионализма. Москва : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. 308 с.
4. Мороз О., Сластьонін В., Філіпенко Н. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація : навчальний посібник. Київ, 1997. 166 с.
5. Кузьміна Н. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. Москва : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. 144 с.
6. Підласий І. Продуктивний педагог. Настільна книга вчителя. Харків : Основа, 2010. 360 с.

REFERENCES

1. Ghnezdilova K. M. Formuvannja osobystisnykh jakostej majbutnjogho fakhivcja (Formation of the Personality of the Future Specialist), Cherkasy, 2008, pp. 150–152. [in Ukrainian].
2. Huzii N. V. Osnovy pedahohichnoho profesionalizmu : navch. posib. (Fundamentals of pedagogical professionalism), Kyiv, 2004. 155 s. [in Ukrainian].
3. Markova A. K. Psykholohyia professyonalizma (Psychology of professionalism), Moskva, 1996. 308 s. [in Russian].
4. Moroz O. H., Slastonin V. O., Filipenko N. I. Pidhotovka maibutnoho vchytelia: zmist ta orhanizatsiia (Future teacher training: content and organization), Kyiv, 1997. 166 s. [in Ukrainian].
5. Kuzmyna N. V. Akmeolohycheskaia teoriya povyshenyia kachestva podhotovky spetsyalystov obrazovanyia. (Acmeological theory of improving the quality of training of education specialists) Moskva, 2001. 144 s. [in Russian].
6. Pidlasyi I. Produktivnyi pedahoh. Nastilna knyha vchytelia. (Productive teacher. Teacher's desk book), Harkiv, 2010. 360 s. [in Ukrainian]. -